

НАУКА І РЕЛІГІЯ У ЇХ ПРОБЛЕМНОМУ ВИМІРІ

SCIENCE AND RELIGION IN THEIR PROBLEMATIC DIMENSION

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Поява в науці XVI–XVII ст. нового емпірично вивіреного стилю мислення, фундаментом якого стали норми експериментального, дослідницького знання та широке застосування математичних методів, зумовили необхідність переосмислення пізнавальних традицій попередніх епох та побудову нових концептуальних моделей природи й світу в цілому. Властивий науці новий метод, який спричинив науково-технічну революцію, особливо у сфері досліджень сутнісних характеристик об'єктивної дійсності, природи та Всесвіту, на перший погляд, виявився до певної міри опозицій-

У статті досліджено генеалогічні фактори взаємодії наукового та релігійного дискурсів, які зумовлюють тлумачення їх подальшого співіснування як конфліктного та нібито позбавленого потенціалу для побудови конструктивного діалогу або іншого можливого способу взаємної комунікації.

Ключові слова: наука, релігія, віра, раціональність, конфлікт, витоки конфлікту.

The article examines the genealogical factors of interaction between scientific and religious discourses that determine and predict the interpretation of their further coexistence as conflictual and (at first glance) devoid of the potential for constructive

* Кандидат наук із богослів'я, доцент, доцент кафедри богослів'я Київської православної богословської академії.

** PhD in Theology, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Theology of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

*** Аспірант Київської православної богословської академії.

**** Post-graduate student of Kyiv Orthodox Theological Academy.

ним чи суперечливим щодо релігії (релігійної віри), передусім християнства. Проте з моменту виникнення й до сьогодні наука виявляє нейтралітет щодо ідеалів та цінностей, демонструє свободу від ідеологічних, релігійних та політичних впливів і переконань. Як зауважує І. Барбура, «науковий опис на своєму рівні (емпіричної реальності. — В.С.) повноцінний і не має розривів» [Барбур, 2000, с. 302]. Прийнято вважати, що наука не упереджена і не покликана демонструвати зразок моральної поведінки, адже це сфера релігії. Такий розподіл став наче неписаною угодою між релігією та наукою, унаслідок чого постала об'єктивна наука, яка претендує на об'єктивну істину, але не на цінності. Це підтверджує Ю. Мольтман, посиляючись на німецьку систему освіти: «Природничі науки й нові біонауки розглядаються як нейтральні у ціннісному становищі» [Мольтман, 2005, с. 151], однак при цьому зауважуючи, що науки мають яскраву ціннісну позицію: «Вони покликані досягнути переваги над природою, керувати процесом життя та зорієнтовані на безмежне розширення могутності людини» [Мольтман, 2005, с. 151], що, на нашу думку, також може ілюструвати її позитивістські орієнтири. Науковий метод спрямований на неупереджене вивчення видимої реальності з умовою існування таких пізнавальних проблем, до яких він не може бути застосований, тобто наука визнає певну обмеженість власної компе-

dialogue or other possible means of mutual communication. The texts of ancient teachers and philosophers, various sources (Hesiod's Theogony, Homer's poems, archaeological excavations) are considered and analyzed, from which a clear picture of the ancient mythical world with a pantheon of deities, spirits and people is formed, which explained the forces of nature and phenomena by the will of the deities hidden behind each phenomenon. Over time, a different approach to world perception emerged, authored by the Ionian natural philosophers, who were known for their attempts to refute the mythological approach, resulting in a new worldview. The article examines the fact that in ancient Greece various «methods» of studying the world appeared that in one way or another influenced the coexistence of theology with the natural sciences and predicted new prerequisites for their conflictual perception in the future. These methods belonged to Plato, Aristotle, and Archimedes and are perhaps the most important on the way to the formation of science and its relation to religion. The problem of the coexistence of faith and knowledge became acute during the clash of Greek thought with Christianity and was reflected in the intellectual developments of St. Augustine, who made a significant contribution to understanding the possibilities of coexistence of scientific and religious discourses, which is discussed in this article. Christianity caused another break in the comprehension of

тенції. Це лише констатація свободи науки від моральних цінностей, що власне спричинює інтерес до дослідження витоків, генеалогії тверджень і тлумачень конфліктної взаємодії науки й релігії. Якщо наукова та релігійна сфери знання / пізнання справді самостійні, чому багато вчених переконані у їх безальтернативному конфлікті? Де витoki цих конфліктів та в чому їх причина?

Із розвитком світогляду, побудованого лише на основі наукової картини світу, абсолютизації розуму, виникає необхідність зняття суперечливого чи конфліктного співіснування наукового знання та релігії, який домінував в епоху Просвітництва та Нового часу, і перегляду ролі релігійних цінностей у сучасній цивілізації, визначення місця й значення релігійної віри в системі світської культури, чого не могло бути в попередні історичні епохи. Аналіз джерел, механізмів і напрямків розвитку сучасного наукового пізнання, принципів та вимог до формулювання новітніх наукових теорій спонукають людство на початку ХХІ ст. до духовної революції. При цьому важливим є також усвідомлення того факту, що релігійні цінності, релігійна віра та процес наукового пізнання об'єктивних істин мають рівні права, а наукові положення потребують переосмислення й перевірки на істинність. Результативність позитивної науки в останні десятиліття позбавили її монопольних претензій на істину, навпаки, результативність якраз і ілюструє її кризовий стан.

Незважаючи на чітко задекларовану відокремленість та автономність науки / наукового знання від релігії / релігійного, ігнорування тенденції до можливої гармонізації відносин

the topic of reason and faith, the imprint of which can be traced in the language and terminology of that time. Christianity offered a new language, a metaphorical language that seeks to express the experience of God's communion, but still cannot accurately reproduce what is meant because it uses the terminology of the sensual world in relation to what is beyond it.

Historians of science and theology have also raised the issue of the origin of the conflict between science and religion, defining it as a historical and social source of conflict, as also expressed by A. Einstein, B. Russell and others. A. Einstein describes two different realms of human consciousness, the violation of their boundaries leads to the possibility of conflict. The source of the conflict between science and religion, according to B. Russell, is a difference in beliefs, and according to St. Luke, the source of the conflict is the cry of the cross. According to St. Luke, the source of the conflict lies in the fact that we confuse science with the opinion of scientists who sometimes contradict religion, which is discussed more clearly and extensively in this article.

Key words: science, religion, faith, rationality, conflict, origins of conflict.

науки та релігії в їх діалогічній перспективі (праці Ернана Макмалліна, Ієна Барбура, Філіпа Клейтона, Ненсі Мерфі, Джона Полкінхорна, А. Р. Пікока, Баса ван Фраассена, Гері Фернгрена, Алістера Макграта, Венцела ван Хайстіна, Фредеріка Зуппе та ін. присвячено поєднанню релігії із сучасною наукою), спостерігаються численні маніфестації науковців (у період Нового часу Джон Вільям Дрейпер (1811–1882) та Ендрю Діксон Вайт (1832–1918) стали першими, хто наполягав на внутрішньому конфлікті науки та релігії, до них приєднались Бертран Рассел, Ричард Фейнман, сучасники Ричард Докінз, Пітер Аткінс, Віталій Гінзбург та ін.), переконаних у безапеляційному конфлікті науки й релігії, що, однак, не є предметом нашого дослідження. Нам цікаво передусім виявити витoki, зачатки, які спрогнозували та спричинили появу переконання щодо конфліктності науки й релігії. Це зумовлює **актуальність** обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прогрес, досягнутий у сфері вивчення співвідношення науки, релігії, богослів'я, упродовж останніх десятиліть став можливим завдяки новій методології «критичного реалізму», яка відображена у працях Ієна Барбура, Джона Хедлі Брука, Артура Пікока, Джорджа Елліса, Джона Полкінхорна, Пола Девідса, Михайла Хеллера, Дела Ретша, Станіслава Вшолека, Мартіна Форварда, Юргена Мольтмана та ін. На особливу увагу заслуговують проаналізовані у статті погляди таких візіонерів своїх епох, як блаженний Августин, святитель Василій Великий, святитель Лука (Войно-Ясенецький), Альберт Ейнштейн та ін.

Метою дослідження є пошук та виявлення генеалогії наративів щодо співіснування наукового та релігійного дискурсів, які визнають таке співіснування конфліктним.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати джерела як ключ до розуміння витоків глобального протиставлення науки та релігії і визначення першопричин інтерпретації їх співіснування як конфліктного;
- визначити ознаки складної мови християнства як передумови тлумачення наукового та релігійного з позиції їх конфронтації;
- виявити та продемонструвати значення соціально-історичного фактору як причини конфліктного тлумачення взаємодії наукового та релігійного дискурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що, за визначенням Вшолека, «умовою будь-якого

співіснування, злагодженого чи конфліктного, є спорідненість. ... Для того щоб виникла напруга (між наукою і релігією. — В.С.), повинна існувати можливість контакту» [Вшолек, 2005, с. 24]. Дослідники звернули увагу на раннє розділення науки й богослів'я, і це розділення спостерігалось ще до виникнення новоевропейських наук, а саме у давній Греції, культура якої породила західну філософію та науку і заявила про себе в період зіткнення еллінської, біблійної, а потім і християнської думки. Розбіжності з'являються при появі критичної філософської думки, що відокремилась від античної міфології. Із різноманітних джерел («Теогонія» Гесіода, поеми Гомера, археологічні розкопки) формується чітке уявлення про античний світ із його пантеоном божеств, духів і людей, пояснювали сили природи та явища волею божеств. Воля богів приховувалася за кожним явищем. Дощ, буря, грім, блискавка, хвороби й смерть вбачалися зловісною чи ж, навпаки, благодійною волею богів, на поталу яких була залишена антична людина. «Усі досягнення смертних походять від богів» [Pindari carmina cum fragmentis, 1948, S. 76]. Проте на зламі VI і V ст. до Різдва Христового виникає інший підхід до світосприйняття, авторами якого були іонійські натурфілософи, відомі спробою спростувати міфологічний підхід. Наприклад, в «Історії» Геродот, пояснюючи розливи Нілу, акцентує увагу на «таненні снігів, пасатних вітрах і русі Сонця» [Геродот, 1885, с. 123–127]; він не посилається на богів Нілу, що було характерним для міфічної свідомості, а висуває природничо-закономірні гіпотези (сам Геродот не використовує таку термінологію, але наводить належні аргументи, і, що важливо, таке методологічне мислення латентно присутнє в його текстах, воно не висказане), які так чи інакше пояснюють зміну рівня води Нілу. Хоч таке пояснення і вважається хибним, адже «Ніл щорічно розливається незалежно від напрямку вітру, проте якщо цей аргумент правильний, то й інші ріки над якими проносився вітер також мали б розливатися» [Pedersen, 1997, S. 34–37]. Такі міркування Прабатька історії ілюструють значні зміни в мисленні давніх греків у напрямку деміфологізації природи. Такий злам мисленневої дії залишив відбиток і в тогочасній мові, адже, пишучи про роль Сонця у розливі Нілу, Геродот використовує слово «αίτία», у нинішньому перекладі – «причина». Але тоді це слово позначало дію, забарвлену негативними конотаціями ганебного вчинку, та було докором: Геродот начебто робить Сонце винним у розливі ріки. За таких тенденцій це слово змінило смислове на-

вантаження і набуло технічних рис – стало позначати причину. Отже, якщо говорити про генеалогію конфлікту між наукою та релігією, саме розгляд міфологічного підходу, де визначальне значення належить богам, і поява критичної філософії як опозиції загальновизнаному світосприйняттю є першоджерелом усіх майбутніх колізій між згаданими поняттями.

Продовжуючи аналіз нововведень іонійських натурфілософів, зауважимо, що проблема співіснування віри та науки загострилась під час зіткнення грецької думки з християнством та відобразилась у міркуваннях бл. Августина. Августин критикує три види богослів'я Марка Варрона: *theologia mytica* (міфологічне), *theologia civilis* (громадянське / міське) і *theologia naturalis* (природниче). Міркування та висновки філософів показали хибність міфів, але не привели до відкриття Бога як сенсу людського життя, що означає недостатність самого виявлення такої хиби. Приклад цього спостерігається у текстах бл. Августина, який критично висловлюється про вчення Марка Варрона: «Ти, Марку Варрон, кажеш, що міфічні боги пристосовані до театру, природні – до світу, а міські до міста; але світ – справа божественна, а міста й театри – людські; у театрах висміюються не інакші боги, аніж ті, що їх шанують у храмах, та ігрища даєте не іншим богам, а тим, яким приносимо жертви. Чи не більш гідним вільного мислителя буде зробити тобі тонше розмежування і сказати, що одні боги – боги природні, а інші – встановлені людьми» [Августин, бл., 2000, с. 284–285]. Ідеться про те, що «природні» боги не є природними, оскільки вони не встановлені людьми. Тобто природниче богослів'я Варрона, на думку Августина, поділяє долю решти богословських систем: бог філософів виявляється ще одним богом, встановленим людьми. І знову виявляє себе внутрішня відчуженість віри й розуму. Релігія прагне остаточного пояснення надприродного, тоді як раціональна філософія (наука) задовольняється пошуком внутрішніх закономірностей природи.

Також важливим є той факт, що в давній Греції з'явилися різні «методи» дослідження світу, що так чи інакше сприяли богослів'ю або віддаляли його від природничих наук. Такі методи належали Платонові, Аристотелеві та Архімедові. Перший не бачив потреби в методі спостереження, адже заздалегідь відомо, що траєкторія руху небесних тіл досконала, тому достатньо констатувати рух небесних тіл згідно з вимогами геометрії. Аристотель, не розуміючи ролі математики й казуального пояснення світу, навпаки, вважав фундаментом науки досвід.

І лише Архімедові спало на думку об'єднати досвід і математику, як вважають деякі науковці, настільки успішно, що саме його можна вважати предтечею науки. Зважаючи на такі античні погляди, одним із джерел конфлікту можна вважати залежність богослів'я від Аристотелевої теорії наук: «Проблеми католицького богослів'я з науками витікають із того, що богослів'я занадто тісно поєдналося з філософською традицією, що апелює до Аристотеля, тоді як науки походять із чужої аристотелізму архімедової традиції» [Heller, 1992, s. 76]. У середньовіччі це не було помітно, оскільки панівною методологією наук був аристотелізм, за допомогою якого Фома Аквінський виразив істини віри, що було досить плідним у цей період, але в подальшому стало каменем спотикання між наукою та богослів'ям. З появою новоєвропейської науки стала очевидно відмінність нового методу науки від богослів'я, що зумовило толерантний спосіб співіснування науки й релігії, сфер, що закорінені в різних традиціях пізнання, мають різні мови і, здавалося б, не здатні до побудови взаємного діалогу. Наука володіє відносно незалежним від її творців методом, чого не можна сказати про філософію, а частіше про богослів'я, де відчувається чітка залежність дослідника від істини, що постулюється. У природничих науках фактор суб'єктивізму слабший, тому формується думка, що наука є об'єктивним поглядом на речі та явища, адже ні дослідницькі експерименти, ні результати не залежать від залучених у наукову діяльність людей. Новосформований метод є одним із факторів попереднього тлумачення та сприйняття сфер науки і богослів'я, діаметрально протилежними чи навіть конфліктними. Він нависає «дамкловим мечем» над науковим дослідженням як таким і над адептами науки, оскільки його ефективність може затуманити вченому сенс його праці, якщо він сприйматиме переконання та вірування, що є результатами не науки як такої, але певної філософії, перетворюючої науку в релігію, а раціоналізм у тоталітаризм, адже «усе можна досягнути міркуванням та розумом. Якщо правильним міркуванням все можна досягнути, то правильне міркування може бути лише єдиним, як теорема; той, хто думає інакше, ніж я, повинен помилятися, адже правильна думка єдина. Таким чином, раціоналізм вимагає уніфікованого мислення... Від раціоналізму пряма дорога до тоталітаризму. Тоталітаризм, як і раціоналізм, вимагає за рахунок об'єктивності звести суб'єктивність у пізнанні та житті до мінімуму» [Сміх В., прот., 2013, с. 117].

Зіткнення християнства й грецької філософії увиразнило цю відчуженість, пропонуючи світу «безумство» (1 Кор. 1: 23). Християнство спричинило черговий злам в осмисленні теми розуму й віри, відбиток якого можна простежити знову ж таки в мові. Слово «σωτηρία» християнські письменники уживали для вираження спасительної дії Христа; у I ст. воно мало декілька значень. У повсякденній мові воно означало щасливе повернення додому з небезпечної подорожі, у медичній термінології – подолання кризи хвороби, тобто початок одужання. Інше слово «δίκαια» означало правильну поведінку людини; Гомер, бажаючи підкреслити люб'язність Телемаха до інших, називає його «δίκαιος» [Homeri Odyssea, 1908, S. 294]. Відстежуючи такі оновлення повсякденної мови, що виникли з потреби вираження християнської істини, можна спостерігати глибинні вербальні метаморфози у Святих Отців IV ст., які, «використовуючи то філософські терміни, то слова, запозичені з повсякденної мови, так перетворили їх сенс, що прищепили їм здатність окреслити ту незвичайну нову реальність, яку відкриває лише християнство» [Лосский, 2012, с. 404]. Таким чином, християнство трансформувало мову для означення спасительної дії, яку отримують люди, які живуть за законом, сповіщеним Христом, з одного боку, а з іншого – для вираження осердя християнського вчення, божественної тотожності та відмінності водночас, збіг у Бозі Єдиничності й Троїчності. Намагаючись висловити істини нової релігії, християни запозичували й трансформували не лише мовні засоби, а й філософську мудрість. Вислів «споконвіку було Слово» (Ін. 1: 1) було для грека відображенням доктрин стоїцизму про Космічний Розум, який пронизує увесь всесвіт, проте ап. Йоан, пишучи про Слово (Логос), використовуючи поняття цієї концепції, наділив їх цілком іншим сенсом, відображеним у словах Писання: «І Слово стало плоттю» (Ін. 1: 14). Ці слова імпліцитно виражають не лише істину віри, але й суть співвідношення науки та віри. Неосяжний Бог відкривається людині у слові та дії за посередництвом людського сприйняття. Божественне Одкровення зафіксоване повсякденною мовою, що містить усе знання носіїв цієї мови. Мить, у якій Боже послання було огорнуте плоттю людської мови, вміщує у собі зародок усіх потенційних конфліктів. Зародки конфліктності лежать і в самій сутності богослів'я, оскільки завжди буде існувати недостатність мовних засобів для вираження того, що необхідно виразити. За слушним зауваженням свт. Василія Великого, «жодний богословський термін не виражає всієї повно-

ти думки того, хто говорить, і не відповідає бажанню того, хто запитує, тому що буденна мова надто слабка для вираження предмету думки» [Василий Великий, свт., 2007, с. 50]. Однак не лише недостатньою є не лише мова, адже й сам вміст перевершує нашу здатність до розуміння та сприйняття. Богословську мову можна назвати метафоричною; вона прагне виразити досвід богоспівкування, проте не може достеменно відтворити те, про що говорить, «оскільки послуговується термінологією чуттєвого світу, говорячи про те, що перебуває за його межами — за межами самої мови та її понять» [Сміх В., прот., 2012, с. 139]. Варто зазначити, що розвиток науки та її відокремлення від релігії (XVI–XVII ст.) також зумовили як оновлення мовних засобів, так і необхідність створення нового термінологічного пояснення й обґрунтування дійсності. Такі тенденції були настільки стрімкими, що опанування ними представниками попереднього культурного покоління (духовенством) було просто неможливим. Небачені успіхи науки, тоталітарність її методу змусили клерикалів ретируватись і займати оборонну позицію, наслідком чого стала самоізоляція церковних інституцій. Незважаючи на це, наукова діяльність відкрита, і «кожен має право брати у ній участь, з умовою, що вчений-початківець витратить достатньо часу і сил на оволодіння необхідними навиками і знаннями. Таким чином, богослови й філософи цієї епохи, зайняті власними проблемами, виявились ніби відрізнаними від можливості компетентного діалогу з емпіричними і математичними науками» [Хеллер, 2005, с. 70].

Відповідь на питання витоку конфлікту між вищезгаданими поняттями дають також історики науки і богослів'я, визначивши його як історично-соціальне джерело конфлікту. З цього приводу А. Ейнштейн стверджує, що «якщо ці відносини тлумачити в історичному контексті, то релігію і науку... доведеться вважати непримиримими протилежностями» [Ейнштейн, 1967, т. 4, с. 128], прихильником чого є Б. Рассел. Як і багато інших учених, останній розуміє під наукою пошук фактів і законів, за якими вони стаються, що в перспективі дозволяє прогнозувати майбутні події, а релігію – як соціальний феномен, який вступає у конфлікт з наукою саме тому, що має соціальне значення. Джерелом конфлікту між наукою та релігією, на думку Б. Рассела, є розбіжність у переконаннях. Наука, «коли спростовує якийсь християнський догмат...», засіює «сумнів у вірі, послаблює авторитет церкви» [Рассел, 1987, с. 133]. Розмірковуючи над конфліктністю науки й релігії, А. Ейнштейн вва-

жає, що в «науці можна лише переконатися в тому, що є, але не в тому, що має бути. Релігія... має справу лише з оцінками людських думок і вчинків. Вона не може обґрунтовано говорити про факти і зв'язок між ними». Тому «в такій інтерпретації відомі у минулому конфлікти релігії та науки належить приписати нездатності зрозуміти описану ситуацію» [Эйнштейн о религии, 2010, с. 122]. Тут, очевидно, А. Ейнштейн описує дві різні сфери людської свідомості, порушення кордонів яких призводить до можливості конфлікту, що бачимо із таких слів ученого: «...конфлікт, пов'язаний із тим, що релігійні кола наполягають на абсолютній достовірності того, що написано у Біблії. Це означає, що релігія втручається у сферу науки... Усі ці конфлікти відбувалися в результаті фатальних помилок» [Эйнштейн о религии, 2010, с. 123]. Таке втручання відбувається тоді, коли один з елементів тієї чи іншої сфери посідає в суспільстві панівне становище або здобуває суспільний авторитет. Такі речі спостерігалися в періоди середньовіччя, коли релігія володіла монополією на знання, і Нового часу, коли наука витіснила будь-які релігійні передумови до пізнання, посівши провідні позиції у розкритті об'єктивної істини. Останнє підтверджує аналіз праці Френка М. Тернера «Вікторіанський конфлікт між наукою і богослів'ям», посилаючись на яку, С. Вшолек зауважує, що головною причиною напружених стосунків науки й богослів'я стало зміщення престижу й авторитету з однієї суспільної групи на іншу. До першої групи належало старше покоління представників духовенства, до другої – учені нового покоління, як духовні, так і світські особи. Представники другої групи, намагаючись узяти контроль над освітнім процесом, оголосили війну представникам першої групи. Тобто «молода гвардія дійшла згоди, що належить займатися наукою без пошани до релігійних догматів, природничого богослів'я чи думки релігійних авторитетів» [Вшолек, 2005, с. 37]. Утім, виявляючи соціальне значення як науки, так і релігії для суспільства, дослідник указує на безпідставність їхнього конфлікту, оскільки одна й інша сфери виконують свої вагомні функції в суспільстві. Конфлікт чи ворожість розглядуваних понять існує радше між ученими й богословами, ніж між наукою та релігією, оскільки кожен дотримується своєї парадигми мислення. Такі самі аргументи висловлює і свт. Лука, кажучи, що «ми змішуємо науку з думкою вчених ... саме ці думки інколи суперечать релігії, але з часом виявляється, що вони суперечать і природі, і науці... І можливість цих суперечностей тому й відбувається,

що ці думки, відображаючи не стільки об'єктивну природу, як смаки вчених, поширюються в цю позамежну для науки сферу, де починається простір і для віри, і для марновірства» [Лука, свт., 2001, с. 11]. Соціально-історичний фактор як причина витоку конфлікту науки й богослів'я, осмислюється також виходячи із профіциту праць, публікацій, статей, публічних дискусій та ін., що є індикатором відповідного (в даному випадку конфліктного) способу співіснування згаданих понять і полягає в існуванні конкретних людей чи груп людей, організацій, які співпрацюють або протистоять, змагаються чи ігнорують одне одного. Така інтерпретація витоків конфліктності базується на загальній соціологічній тенденції у філософії, що зосереджує увагу учасників дебатів не на їхньому змісті як такому, а на власній позиції стосовно порушеної проблеми.

Інша тенденція, маючи на меті продемонструвати важливість богослів'я поряд із природничими науками, стосувалася методологічних основ дослідження, які розвинулися із філософії науки, й була спробою показати, що обов'язкові в богослів'ї критерії оцінки вибору особливо не відрізняються від аналогічних критеріїв, прийнятих у науці. Таким чином, соціологи знання дійшли висновку, що якщо богослів'я є повноцінною наукою і діє за однаковими методологічними правилами науки, то конфлікти, що виникають у площині науки й релігії мають підґрунтям не методологічну базу, а соціально-історичні мотиви. У контексті соціологічних досліджень щодо взаємозв'язку науки й релігії спостерігається явище апеляції до конкретних галузей знання. З конфліктної перспективи співіснування наукового та релігійного дискурсів, вони приречені на жорстке протистояння, витримати яке здатен лише один учасник протистояння. Такі уявлення відображено у словах Нобелівського лауреата біолога Е. О. Вілсона, який стверджує, що «уявлення про надприродне були надзвичайно корисні протягом доісторичної епохи, коли людський мозок лише розвивався. Тому вони вступають у різке протиставлення з біологією, що виникла як продукт Нового часу і є цілком незалежною від генетичних алгоритмів. Істина полягає в тому, що ці два типи переконань несумісні як факт» [Wilson, 1999, с. 262]. Але також за допомогою саме цієї дисципліни (біології) були здійснені спроби демонстрації складності будови природи з вказівкою на творіння Боже та Його промисел. Ситуація дещо змінилася з публікацією праць Ч. Дарвіна, і сьогодні найактивніші прихильники т. зв. наукового атеїзму часто є дослідниками у сфері

саме біологічних наук. Утім, появу відомих нині видів істот і тривалість процесу їх розвитку, а також сам процес творення людини Біблія не описує, оскільки це сфера науки, а не релігії [Лука, свт., 2001]. Тому дарвінізм як природничо-наукова теорія не може протиставлятися релігії. Хоч Святе Письмо й містить інформацію про походження людини та Всесвіту (Бут. 1–2), помилково розглядати його як науковий підручник чи енциклопедичний збірник.

Висновки. Критично осмисливши та проаналізувавши джерела й тексти античних філософів, бачимо витoki чи зародки потенційного конфлікту наукового знання та міфологічної релігійності в епоху античності. Наука цієї епохи мало чим нагадувала новоевропейську чи сучасну, але у своїх прагненнях віднайти природничо-закономірне пояснення тих чи інших явищ віддалялася від надприродного дещо сакралізованого міфу. Такі тенденції наукового знання античності були цілком протилежними усталеним звичаям тогочасної людини і певною мірою провокували конфлікт, оскільки спроби заперечити традиційний світогляд та прийняти новий спосіб мислення, на жаль, часто проблематичні навіть для людини постмодерної епохи, не кажучи вже про людину, сповнену страхом перед міфічними богами та упередженістю вчителів античного періоду. Саме поява нової критичної філософії, яка, безумовно, стає в опозицію до загальноновизнаного світосприйняття, є першоджерелом подальших колізій між згаданими поняттями. Хоч рубікон страху перед іншим світосприйняттям було подолано, у давній Греції з'являються нові натурфілософи (Аристотель, Платон, Архімед), здобутки яких у далекій перспективі використовуються для природничо-закономірного пояснення Всесвіту та стають ще однією причиною конфліктного тлумачення співіснування наукового й релігійного дискурсів.

Проблема співвідношення науки й релігії, віри та знання набула особливого значення при зіткненні грецької філософської думки з християнством, яке трансформувало повсякденну мову, намагаючись пояснити, донести Божественні істини і мудрецеві, і простому робітникові. Проте складність полягає в тому, що повсякденною мовою спробували виразити саме божественні істини, для чого, на думку Василя Великого, буденна мова була занадто слабкою. Недостатність мовних засобів та діалектична природа богословської мови й богослів'я зумовлює потенційну можливість конфліктного тлумачення співіснування науки й релігії та бачення цих явищ як непримиренних.

Розглянувши ж значення соціально-історичного фактору як причини конфліктного тлумачення співвідношення наукового й релігійного дискурсів, необхідно вказати, що він має лише локальне значення суто в площині «наука / богослів'я»; з іншого боку, спостерігаємо радикальну відмінність оціночних суджень багатьох компетентних фахівців стосовно однієї і тієї ж теми, одного відкриття або явища. Аналіз соціально-історичного фактору виявляє різноманітність оптичного апарату вчених, крізь призму якого вони намагаються розгледіти дійсність. Соціологічний аналіз збагачує нас аргументами на користь розуміння, що слово / текст є лише позначкою у справі пошуку істини, своєрідним камуфляжем чи мушлею, яка приховує перлину.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. Heller M. Nowa fizyka i nowa teologia. Biblos. Tarnów 1992. S. 76.
3. Homeri Odyssea, editit G. Dindorf, edition quinta correctior quam curavit C. Hentze, Lipsiae, In Aedibus B. G. Teubneri, 1908. №XX. S. 294.
4. Pedersen O., Konflikt czy symbioza? Z dziejów relacji między nauką a teologią, tłum. W. Skoczny, Tarnów: Biblos, 1997. S. 34–37.
5. Pindari carmina cum fragmentis, wyd. Alexander Turyn, Krakow: Academia Polona Litterarum et Scientiarum, 1948. S. 76.
6. Wilson E. O., Consilience: The Unity of Knowledge. New York: Viking, 1999. p. 262.
7. Августин, бл., О граде Божием, Минск: Харвест, Москва: АСТ, 2000. №VI. С. 284–285.
8. Барбур И. Религия и наука: история и современность. Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2000. 450 с.
9. Василий Великий, св. Письма / Святитель Василий Великий. Москва: Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2007. 560 с.
10. Вшопек С. Рациональность веры. Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. 152 с.
11. Геродот, История, пер. Ф. Г. Мищенко, т. I, Москва: Типография Т. Рис, 1885. С. 123–127.
12. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / пер. с фр. мон. Магдалины (В. А. Рещиковой). 2-е изд., испр. и перераб. Сергиев Посад: СТСЛ, 2012. 586 с.
13. Лука, свт. (Войно-Ясенецкий). Наука и религия. Дух, душа и тело. Москва: Феникс, 2001. 320 с.
14. Мольтман Ю. Наука и мудрость: К диалогу естественных наук и богословия / пер. с нем. (Серия «Богословие и наука»). Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. 204 с.
15. Рассел Б. Почему я не христианин: Избранные атеист. Произведения / пер. с англ. Москва: Политиздат, 1987. 334 с.
16. Сміх В. В., прот. Апофатизм православного богослів'я. *Труди Київської Духовної Академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату*. Київ, 2012. №9. С. 137–143.
17. Сміх В. В., прот. Тоталітаризм як раціоналізм: проблема уцерковлення пост-секулярної людини. *Труди Київської Духовної Академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату*. Київ, 2013. №12. С. 114–120.

18. Хеллер М. Творческий конфликт: о проблемах взаимодействия научного и религиозного мировоззрения / пер. с англ. Т. Прохоровой; Предисл. Й. Жичинский. Москва: Библейско-богословский ин-т св. апостола Андрея, 2005. 216 с.

19. Эйнштейн А. Собрание научных трудов: в 4 т. / под ред. И. Е. Тамма, Я. А. Смородинского, Б. Г. Кузнецова. Москва: Наука, 1967. – Т. 4. – 630 с.

20. Эйнштейн о религии / Альберт Эйнштейн. Москва: Альпина нон-фикшн, 2010. 144 с.

1. Bibliia. *Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu. V ukrainskomu perekladі z paralelnymy mistsiamy ta dodatkami.* (2004). Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu.

2. Heller M. (1992). *Nova fizyka i nova teologia.* Tarnów: Biblos.

3. Homer. (1908). *Odyssea.* editit G. Dindorf. Lipsiae: University of Michigan Library.

4. Pedersen O. (1997). *Konflikt czy symbioza? Z dziejów relacji między nauką a teologią.* Tarnów: Biblos.

5. *Pindari carmina cum fragmentis.* (1948). Krakow: Academia Polona Litterarum et Scientiarum.

6. Wilson E. O. (1999). *Consilience: The Unity of Knowledge.* New York: Viking.

7. Avgustin. *blazhennyi.* (2000). *O grade Bozhiyem.* Minsk: Kharvest.

8. Barbur Y. (2000). *Relyhyia y nauka: ystoriya y sovremennost.* Moskva: Bybleisko-bohoslovskiy ynstitut svyatogo apostola Andreia.

9. Vasiliy Velikiy. *svyatitel.* (2007). *Pisma.* Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo Podvorіa Svyato-Troitskoy Sergiyevoy Lavry.

10. Vsholek C. (2005). *Ratcyonalnost very.* Moskva: Byblesko-bohoslovskiy ynstitut svyatogo apostola Andreia.

11. Gerodot. (1885). *Istoriya.* Moskva: Tipografiya.

12. Losskiy V. N. (2012). *Ocherk misticheskogo bogosloviya Vostochnoy Tserkvi. Dogmaticheskoye bogosloviye.* Sergiyev Posad: Svyato-Troitskaya Sergiyeva Lavra.

13. Luka. *svyatitel.* (Voyno-Yasenetskiy). (2001). *Nauka i religiya. Dukh. dusha i telo.* Moskva: Feniks.

14. Moltman Yu. (2005). *Nauka i mudrost: K dialogu estestvoennykh nauk i bogosloviya.* Moskva: Byblesko-bohoslovskiy ynstitut svyatogo apostola Andreia.

15. Rassel B. (1978). *Pochemu ya ne khristianin: Izbrannyye ateisticheskiye proizvedeniya.* Moskva: Politizdat.

16. Smikh V. V. *protoiieri.* (2012). *Apofatyzm pravoslavnoho bohoslivia. Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: bohoslavsko-istorychnyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu.* Kyiv. (9), 137–143.

17. Smikh V. V. *protoiieri.* (2013). *Totalitaryzm yak ratsionalizm: problema utserkovlennia postsekuliarnoi liudyny. Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii: bohoslavsko-istorychnyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu.* Kyiv. (12), 114–120.

18. Kheller M. (2005). *Tvorcheskiy konflikt: o problemakh vzaimodeystviya nauchnogo i religioznogo mirovozzreniya.* Moskva: Byblesko-bohoslovskiy ynstitut svyatogo apostola Andreia.

19. Eynshyteyn A. (redkolegiya). (1967). *Sobraniye nauchnykh trudov.* (T. 4: s. 630); Moskva: Nauka.

20. *Eynshyteyn o religii.* (2010). Moskva: Alpina non-fikshn.